

"Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *TTK Belleten*, XXI/83 (1957), s. 429-447; a.mlf., "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", a.e., XXIV/96 (1960), s. 567-594; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, s. 112, 146, 156, 540, 617; M. Sait Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İktisadi ve İktisadi Hayat* (doktora tezi, 1997), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 84-95; J. M. Smith, "Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qishlaqs and Tümens", *The Mongol Empire and its Legacy* (ed. R. Amitai-Preiss – D. O. Morgan), Leiden 2000, s. 38-56; a.mlf., "Turanian Nomadism and Iranian Politics", *Jr.S*, XI (1978), s. 57-81; Ali Açıkel – Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, Tokat 2005, I, 66-89; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan* (ed. Emine Uyumaz v.dğr.), İstanbul 2013, s. 244-257; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013, tür.yer.; Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I: Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *TTK Belleten*, XI/42 (1947), s. 197-235; I. P. Petruşevsky, "Gorodskaya znati v gosudarstve Khulaguidov", *SV*, V (1948), s. 85-110; Kosuke Shimizu, "İbrahim Yinal and Yinaliyan-Turkmans in the Early Days of the Great Saljuqs", *Isuramu Sekai*, sy. 10, Tokyo 1975, s. 15-32; G. Doerfer, "Ein uigurischer Text aus Iran vom Jahre 1207", *Turcica*, XIII, Paris 1981, s. 153-169; A. C. S. Peacock, "Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia", *Iran and the Caucasus*, IX/2, Tehran 2005, s. 205-229; D. Durand-Guédy, "The Turkmen-Saljuq Relationship in Twelfth Century Iran: New Elements Based on Contrastive Analysis of Three Inshā' Documents", *Eurasian Studies*, IX/1-2 (2011), s. 11-66; Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İA*, II, 91-118.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

Osmanlılar. Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde parçalanmış büyük boy yapılarına mensup küçük grupların ve bunların temsilcilerinin iskân süreci Osmanlılar döneminde Anadolu coğrafyasında giderek daha da genişledi. Bu dönemde Horasan erenleri ya da Rum abdalları diye anılan, çoğu bir kabileye mensup, hatta bir obanın / boyun önde gelen temsilcisi niteliğindeki baba ve abdal lakaplı dervişlerin Anadolu sathına yayılmış vaziyette kendi inşa ettikleri tekke ve zâviyeler aracılığı ile yerleşik hayata geçişleri dikkati çeker. Hacı Bektâş-ı Velî, Emirci Sultan, Barak Baba, Dede Garkın, Saru Saltık gibi dervişler daha çok yol güzergâhlarına ve geçitlerin yakınlarına konarak tekke inşa edip gelen geçenlere dinî ve sosyal hizmetler sunarken gayri müslim komşuların da İslâmlaşmasında önemli rol üstlendiler. Bunlar XIV. yüzyıldan itibaren Balkanlar'da da faaliyet yürüttüler. Orta Asya geleneğinde yetişen dervişler kendi boylarından olan veya

olmayan, Anadolu'da büyük kitlelerden kopup küçük gruplar halinde ayrılan obaların veya ailelerin tekkelere yakın bölgelerde yerleşmesine ve toprakla uğraşmalarına ön ayak oldular. Nureddin Cacaoğlu Vakfiyesi gibi Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminden kalma vakıflarda vakıf akarları arasında çok sayıda köyün bulunması bu yerleşmenin erken dönemlerine dair bir fikir verir. Ancak yerleşik hayata geçen küçük grupların yanında daha büyük gruplar olarak konar göçer hayat tarzı ve boy teşkilâtı içerisinde yaşamlarını sürdüren gruplar da vardır. Yapılan tahminlere göre bunların sayısı XIII. yüzyılda en az 3 milyon civarındaydı. Ayrıca 1 milyona yakın Türkmen nüfusu da köy ve kasabalarda yerleşik durumdaydı.

Selçuklu ve Beylikler dönemi toplumsal yapısında görülen konar göçer eksen ilk dönem Osmanlı toplumunda da etkili oldu ve Rumeli'nin iskânı bu çerçevede gerçekleşti. Beylikler döneminde sınırların belirgin olduğu yerlerde konar göçer kitlelerin hareketleri de sınırlanmaktaydı. Halbuki Anadolu platosu bu türden siyasal bölünmüşlük ve sınırlamalara imkân vermemektedir. Sonuçta sosyal ve kültürel birliğin doğal uzantısı şeklinde siyasal birlik zorunlu hale geldi ve farklı beyliklerde yaşayan zümreler hızla gelişmekte olana katılma konusunda tereddüt göstermedi. Anadolu'da siyasal birliği zorunlu kılan husus, bu türden geçici sınırların hem konar göçerlerin hareketi hem de ticarî hayat ve pazar için engel teşkil etmesidir. Siyasal birlik sağlanınca Anadolu platosu üzerinde hareket eden konar göçerler kışın Suriye topraklarına inmeye, yazın Sivas bölgesine çıkmaya imkân veren bir esnekliğe kavuştular. Bu zümreler yaylak ve kışlaklarda kısmî ziraatla da uğraşmaktaydı. Osmanlı yönetimi bu türden yatay hareketlere bir statü vererek düzen getirdi, onlara kontrollü bir hareket imkânı sağladı. Bu yapılırken de konar göçer hayatın ekonomik bütünüyle ilgili ve toplumsal işlevi göz önünde bulunduruldu. Yaylak-kışlak bölgelerinin sınırları ve göç güzergâhları belirlendi, topluluğun devletle ilişkilerinde aracı olan bir boy beyi, voyvoda ya da kethüdâ, kazâî işler için de bir kadı vardı. XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde konar göçer teşekküllerin varlıklarını büyük ölçüde sürdürmekle birlikte bunların kayıt altına alındığı, vergilendirildiği ve hayatlarının bir düzene sokulmaya çalışıldığı görülür. Bu tesbiti doğrulayacak veriler tahrir defterlerinde mevcuttur ve hemen her bölgeye ait

defterlerde konar göçerlerle ilgili kayıtlar vardır. Sivas, Bozok, Karaman, Adana, İçel, Hamid, Suriye, Batı Anadolu ve Rumeli'deki birçok kazada yerleşik olmayan ahalî yerleşiklerle iç içe, yaylak ve kışlaklarda kaydedildi. Sivas sancağı gibi bazı bölgelerin konar göçerleri ise yoğunlukları dolayısıyla ayrı defterlere yazıldı (*Yörükân-ı Sivas Defteri*, TK, TD, nr. 16).

XVI. yüzyıldaki büyük yörük teşekkülleri ve bulundukları bölgeler şöyledir: Dulkadirli ve Halep Türkmenleri adıyla da anılan Yeni İl Türkmenleri, Halep ve Sivas arasında Dulkadirli boyları Maraş, Elbistan, Kayseri ve Bozok bölgelerinde; Boz-ulus XVI. yüzyılda Diyarbakir yöresinde iken XVII. yüzyılda Karaman, Ankara, Kütahya ve Aydın kesiminde; Ulu-yörük, Sivas'ın kuzey ve doğusundaki bölgelerle Samsun-Ankara hattında, Üçoklu'dan Ramazanlı ulusu ise İskenderun'dan Alanya'ya kadar uzanan alanda idi. Bu grupların yerleşik hayata geçiş süreçleri yavaş ve kendiliğinden oldu. Bu sürecin en açık şekilde izlendiği bölgelerden biri Bozok sancağıdır. 924'ten (1518) itibaren Osmanlı ülkesine dahil edilen Dulkadirli Beyliği'nin bir uzantısı olan bölge, Osmanlı idaresi tarafından bölgede yaşayan Türkmen kitlelerinin üst adına izâfeten Bozok sancağı diye tasnif edildi. İlhaktan sonraki ilk tahrir 931 (1525) yılı dolaylarındadır. Bu tahrirde bölgede yaşayan ahalî henüz yerleşik hayata geçmediğinden konar göçer sistemine göre, yani "cemâat-i Halillü, an kabîle-i Ağcakoyunlu, Kızılcaın mezasında yaylarlar / otururlar" şeklinde kaydedilmişken 962 (1555) yılı kayıtlarında yazım şekli bu defa "Mezra-ı Kızılcaın, Ağcakoyunlu'dan Halillü cemaati mütemekkindir" şekline dönüşmüştür. Daha sonraki tahrir döneminde ise yerleşim merkezi artık köy (karye) olarak ve klasik tahrir düzenine göre adlandırılmıştır: "Karye-i Kızılcaın, an kabîle-i Ağcakoyunlu." Yerleşen ahalinin cemaat ve kabîle adının zikredilmesi durumu ise yarı yarıya azaldı. Konar göçer kabîle ve cemaat düzeninde kışlak ve mezarlarda yavaş yavaş toprağa yerleşmeye çalışan gruplar 978'lere (1570) gelindiğinde artık köylerde yerleşik halde kaydedilirken aynı zamanda statü değişimi de yaşandı. Devlet nezdinden, yörük ya da Türkmen olarak nitelenen konar göçer karakterleriyle adlandırılmaktan çıkıp raiyyet statüsüne geçtiler. Devlet bu dönemde sürece yalnız dolaylı biçimde müdahale etti; yeni yeni toprağa alışan bu halka eskiden beri köy / raiyyet yazılanların tâbi olduğu vergileri aynen uygulamak yerine resm-i çift gibi düzenli

ve nakdî vergilerde kısmî indirimlere gitti. Yine Bozok Sancağı Kanunnâmesi'nde yer alan bir ibare bunu açıkça göstermektedir. Buna göre Bozok'ta yeni yeni yerleşmeye başlayan ahalinin, ekip biçmek üzere ya da sürüleri için bir ya da iki çiftlik (70 ile 150 dönüm) miktarı bir yeri tutmakta iken genelde yarım çift (bennâk), yani yarım çiftlik yerden daha az bir alanı tasarruf ettiğini bildirdiği ve deftere de bu şekilde yazıldığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı resm-i çift ödemesi konusunda "uhdelerinde kaydolunana itibar olunageldiği" kanunnâmede açıkça belirtilmiştir. Bu da devletin dolaylı olarak bazı vergi indirimleriyle iskân sürecini kolaylaştırmak istediği şeklinde yorumlanabilirse de bu dönem için herhangi bir iskân politikasından söz etmeye imkân vermez. Kıbrıs'ın fethi gibi bir iki istisnâ sürgün emrinin dışında devletin konar göçerleri iskâna zorladığından ve bunu bir politika halinde uyguladığından bahsetmek XVII. yüzyılın sonlarına kadar mümkün değildir. Aynı şekilde erken Osmanlı döneminde konar göçer gruplardan bazıları Rumeli'ye nakledilme konusunda bazı zorlamalara tâbi tutulsa da yerleşmeleri için önemli bir baskı ve girişim yapılmadı. Bunun yerine daha çok yerleşik hayata kendiliğinden geçmeleri beklendi. Hatta konar göçer kitlelerin hayat tarzlarına göre vergiler tahsis edilip durum tasdik edildi ve mevcut durumlarından çıkıp toprağa yerleşmeleri bir feragat olarak adlandırıldı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin başlangıçtan itibaren sistemli bir iskân siyaseti güttüğünü ileri sürmek tam olarak doğru değildir. Aynı şekilde Rumeli'de böyle yapıldı. Rumeli'ye yönelik ilk sürgün, Batı Anadolu'da tuz yasağına uymayan ya da daha sonraları Safevî taraftarı olmakla itham edilen bir kısım konar göçer zümrelere uygulandı. Rumeli'ye aktarılan yörük taifesi aynı hayat tarzını devam ettirdi. 979 (1571) sonrasında Kıbrıs gibi dar bir bölgeye iskân edilmek üzere Karaman ve Bozok'tan seçilen ahali de daha çok kendi bölgelerinde yerleşik halk ile geçinme konusunda sorun yaşayan kitlelerdir. Devlet bu durumlarda iki yönlü düşünüp sürgünle iskân metodunu uyguladı. Uygulanan bazı sürgünler dışında devlet, XVI. yüzyılın sonlarına kadar konar göçerleri iskân konusunu onların kendi seçimlerine bırakmayı tercih etti. Ancak Celâli isyanları yüzünden özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren meseleye doğrudan müdahale etti ve iskân siyaseti gündeme geldi. Aşiretlerin yerleşik hayata geçmeye zorlanması da bu dönemde başladı.

Osmanlı Devleti'nin konar göçerlerin iskânına yönelik tavrı XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren daha netleşmeye başladı. Bu dönemde devlet konar göçer ahaliyi uygun bulduğu yerlere yerleştirmek için hükümler çıkardı, özel görevliler tahsis etti. Bu politikanın temelinde asayiş konuları ve konar göçer ahalinin hareketi esnasında köylere verdiği zararı önleme çabası vardır. Zira artık Anadolu'da nüfusun % 80'i yerleşik bir düzende yaşamakta, konar göçerler ise bu ana tabloda azınlık ve yerleşik ahaliye sıkıntı verecek bir konumda bulunmaktaydı. Aslında XVII. yüzyılda yaşanan Celâli isyanları yerleşme sürecini de kesintiye uğratmıştı. Bazı bölgelerde köyler ve diğer iskân mahalleri boşaldı, ahali yeniden konar göçer hayata döndü. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önceden beri konar göçerlerin yanında köyünü yurdunu terkedip yaylak-kışlak hayatına dönenlerin etrafa verdiği zarar artmaya, güvenlik bakımında da sorunlar çıkmaya başlayınca iskân konusu devletin önemli bir meselesi haline geldi. Devlet önce bu grupları kontrol altına almaya, bunları eskiden yerleşip de terkettikleri ya da yaylak-kışlak olarak kullandıkları mahallere iskân etmeye çalıştı. İskân için görevli tayini, kontrol, kefâlet, cebir ya da başka yöntemler bu iskân siyasetinin uygulamaya yönelik taraflarıydı. Bu türden bir iskân uygulaması düzenli ve sistemli biçimde yürütüldüğü ölçüde sistemli bir siyaset kavramına uygun bir süreçten bahsedilebilir. XVII. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın ortaları, hatta son Bulgaristan, Irak ve Suriye olaylarına kadar uzanan bir süreçte iskânla ilgili böyle bir politik tutumdan bahsetmek mümkündür. Konu hem Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyılını hem de Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin yüzyılını meşgul etmiştir. İskânın bir politika olarak gündemde yer alması ve uygulanması son üç yüzyılın konusudur. Bu üç asır boyunca hükümetler güvenliği sağlamak, konar göçerlerin yerleşik halka ve arazilerine zarar vermesinin önüne geçmek, düzenli vergi toplamak, harap ve boş alanları ziraata açıp ekonomiye kazandırmak amacıyla konar göçerleri iskân etmeye çalıştı. Cumhuriyet döneminde ise bu politika ülke dışından Türkiye sınırları içine zorunlu göç sonucunda uygulandı.

Osmanlı döneminde iskân siyasetinde vali, kadı, sancak beyi, alay beyi, defterdar ya da mutasarrıf, iskân kâtibi, iskân mübaşiri, iskân başı, iskân beyleri veya kethüdâları ile Halep civarında varlığı dikkat çeken çöl hâkimleri görev almıştır. İskân

yerleri ise daha çok bu ahalinin yaylak ya da kışlak olarak kullanageldiği bölgelerle su ve iklim şartlarının uygun olduğu boş alanlardır. Köyler meydana getirilirken oymaklar şeklinde ayrılanlar genelde yirmi otuz hânelik gruplar halinde yerleştirilir, bu hânelere nadasız ziraat ve hayvancılık için yeterli olabilecek yüzölçümde bir arazi çevresiyle birlikte tahsis edilirdi. Köy yerleşmeleri ortalama çapı 10 km. olan bir arazinin merkezinde idi. Basit taş ve kerpiçten evler inşası ile hayvanlar için barınak ve ağıl yerleşimin ilk unsurlarıydı. Avlu vb. müştemilât da bunlara ekleniyordu. Temel meşguliyet alanı tarımla beraber, hatta ondan daha yoğun biçimde hayvancılıktı. Bu çerçevede tarımda traktör devrimine kadar Anadolu'nun her bölgesinde yaklaşık aynıdır. İskânın uygulanmasında özellikle iskân mübaşirleriyle iskân kethüdâsı veya her bir köyde bulunan asesler kontrol ve politikanın yürütülmesinden sorumludur. XVII. yüzyılın sonlarında iskân politikasının en yoğun uygulandığı bölgeler Bozok, Urfa, Harran, Sivas, Hama, Humus, Rakka, Kütahya, Karahisârsahib, Urla, Hamid, Adana, Kayseri, Aydın ve Denizli'dir.

İskân sürecinin düzenli yürüdüğü, iskân edilenlerin durumlarından memnun olarak yerleşik hayata geçtiklerini düşünmek doğru değildir. İskân politikası aynı zamanda konar göçerlerin kontrolü, bazı derbent ve geçitlerin muhafazası, zorunlu ziraat hayatı, vergi ve daha da önemlisi düzen gerektirdiği için iskâna zorlanan aşiretlerin bunu pek de istekli kabul etmedikleri, yerleştirildikleri yerleri ve köyleri kısa zamanda terketme eğilimi gösterdikleri, buna karşı devletin de iskânda ısrarcı bir tutum izlediği görülmektedir (BA, MAD, nr. 9965). Birçok durumda iskân edilmenin getirdiği yükümlülüğün ya da yeni hayat tarzından memnun olmayan bir kısım ahali, yerini yurdunu terketme konusunda hiçbir baskı ve taahhüde aldırılmadan yeniden konar göçerliğe dönebilmektedir. Ancak devlet de işin peşini bırakmamakta ve bir şekilde bu konar göçerlerin iskânı için tedbirler almaktadır. Bu süreçte alışageldikleri hayat tarzından kopmanın verdiği psikolojik etkenler, yerleşilen bölgenin su, toprak ve iklim özelliklerinin bazan uygun-suz olması, hayvancılığa elverişsizliği, yerel yöneticilerin olumsuz tavırları gibi sebeplerle yeni yerleşen ahali tekrar yerlerini terketmeye meyletmektedir. Buna karşı hükümet de zaman zaman kefâlet ve kolluk güçleriyle tedbir almakta, iskân mahallini kısmen ya da tamamen değiştirmektedir.

İskân politikasında aşiret önde gelenleriyle müzakere, ikna, kefâlet, vergi indirimi gibi yöntemler uygulanırken derbent, han, geçit bölgeleri ve daha ziyade konar göçerlerin yaylak ve kışlak şeklinde kullandıkları alanlar iskân yeri olarak tercih edilmekteydi. Bazan bu türden uygulamalar için sürgün emri de çıkarılmaktaydı.

İskânda süreklilik konusu, Anadolu gibi son iki binyılda önemli göç hareketlerine ve siyasal olaylara sahne olmuş bir coğrafya için önemli sorundur. Roma ve Bizans dönemi yerleşim yerlerinden günümüze intikal eden çok sayıda iskân mahalli vardır. Şehir merkezleri, bazı kasaba merkezleri ve köyler, üzerinde yaşayan nüfusun niteliği değişse bile aynı ya da benzer bir adla XX. yüzyıla kadar varlığını korudu. İskân yerlerinde Bizans'tan devralınan adlar biraz değişmiş haliyle varlıklarını devam ettirdi ya da bazan yeni adlar olarak mekânsal devamlılığa sahne oldu. Ankara, Konya, Tarsus, Sivas, Erzurum, Bursa, Kayseri, Tokat, Amasya, Niksar, Merzifon, Isparta, Urfa, Bilecik ve daha birçokları antik dönemde taşındıkları isimlerin Türkçeleşmiş haliyle anılarak yerleşimlerini sürdürdüler. Benzer bir durum Sivrihisar, Safranbolu, Ermenek, Tirebolu, Ereğli gibi kasabalar için de geçerlidir. Köy, mezra, yaylak, kışlak ve diğer iskân mahalleri açısından ise durum biraz farklıdır. Günümüzde bu türden yerleşim merkezlerinin adları % 90 ölçüsünde değişti. Kırsal kesim daha XII. yüzyıldan itibaren konar göçer Türk boylarının yoğun biçimde kontrolüne geçtiği ve yerli ahali de zaten bölgede çok az sayıda bulunduğu için köy ve mezra adları çoğunlukla değişikliğe uğradı. Hem erken Türk yerleşim yerlerinde hem daha XVII. yüzyıl sonrası köy adlarında görülen "viran, ören, höyük" kelimelerinin sayısı az değildir. Bu durum iskân yerlerinde en azından mekânsal devamlılığın açık bir göstergesidir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde Bizans döneminden beri varlığını sürdüren, Osmanlı döneminde adı kayda geçen ve nüfusu kısmen de olsa devam eden köylerin Ermenice adları günümüze kadar geldi. Esasen bu sürekliliğin coğrafya ile yakından alakası vardır. Bitlis, Bingöl, Erzincan, Muş, Siirt, Diyarbakır bölgelerinde Ermenice köy ve mezra adı taşıyan iskân yerlerinde XVI. yüzyıldan bugüne kadar süreklilik oranı en az % 80'dir. Nüfus kompozisyonu zamanla değişse de iskân yerindeki sürekliliğin esas sebebi coğrafidir. Bölgenin sarp ve engebeli arazisi, değişen ve farklılaşan ahalinin başka bir yere

yerleşerek orayı yeni bir adla köy haline getirmesine uygun değildir. Engebeli arazide zaten uygun olan yere milâttan önceki dönemden itibaren yerleşme gerçekleşti. Savaş, kıtlık, deprem, eşkıyalık ya da başka unsurların baskısıyla yerini terkeden ahalinin konacağı, yeni bir köy inşa edeceği uygun yer yoktu. İskân yeri aynı mekânda bilinen adıyla, fakat değişen nüfusuyla varlığını korudu. Halbuki Anadolu'nun Bozok, Amasya, Çorum, Sivas, Karaman gibi iç kesimlerinde erken dönemde oluşan Türk iskânı XVI. yüzyılın sonlarında Celâli isyanları yüzünden sekteye uğradı ve köyler ortadan kalktı. Bu bölgelerde köylerdeki isim ve mekânsal süreklilik oranı XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar neredeyse % 40'lara kadar düştü, yani Orta Anadolu köy iskânında mekânsal devamlılığı bozan değişim daha katı oldu. XVI. yüzyılda terkedilen köylerin yerine XVII. yüzyıl sonlarından itibaren yenileri kurulurken coğrafyanın nisbeten uygun olması sebebiyle yeni yerleşilen mekân değiştiği gibi doğal olarak iskân yerinin adı da değişti. Bu sebeple XVI. yüzyılda varlığı tahrir defterleri üzerinden belirlenen köylerin tesbiti Orta ve Batı Anadolu'da Doğu ve Güneydoğu'dan daha fazladır. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak devlet tarafından uygulanan iskân politikaları sayesinde köyleşme oranı artmaya başladı. Anadolu'daki köy sayısı XVI. yüzyılın son çeyreğindeki sayısına ancak XIX. yüzyılın sonlarında yeniden ulaşabildi. Devlet tarafından yürütülen iskân politikası ve dönüşüm evreleri yoğun biçimde XVIII ve XIX. yüzyıllarda da sürdürüldü. XIX. yüzyılda daha çok değişen sınırlar sonucu ülke dışında kalan ve içeriye doğru göç eden nüfusun iskânı ile son olarak Doğu ve Güneydoğu'daki bazı Kürt aşiretlerin iskânı neticesinde süreç tamamlandı.

Nüfus ve yerleşik hayat bakımından önemli bir toparlanmaya işaret eden bu gelişme, yüzyılın ortalarına gelindiğinde başka faktörlerin de etkisiyle arazi rejiminde köklü bir değişimi zorunlu kıldı. 1858'de kabul edilen Arazi Kanunnâmesi bütün imparatorluk döneminin toprak ve iskân rejimindeki en dikkate değer safhalarından biridir. Toprak meşguliyetinin hukukî bir çerçeveye kavuşması, köylerdeki arazi rejiminin düzene sokulması, mülkiyet konusunun ilk defa kullanıcılar lehine çözüme kavuşturulması önemli bir dönüşümdür. İskân süreci bu değişimle başka bir nitelik kazandı ve geniş tarım arazileri üzerinde oturanlara ellerindeki toprağın mülkiyet hakkının verilmesi önemli bir

teşvik oldu. İskân politikasının bir diğer yönü içe doğru yaşanan göçlerdir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında gelişen siyasî olaylar, Rusya ve Avusturya karşısında alınan yenilgiler, nihayet Yunan ve Sırp bağımsızlık hareketlerinin doğurduğu nüfus hareketlenmesi bu anlamda belirtilebilir. Buralardan kaçıp gelen ahali daha güvenli olabilecek yerlere yerleştirildi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında görülen Bulgaristan ve Romanya'nın bağımsızlık süreçleri bu iskân politikasının devam etmesine yol açtı. Bu şekilde Anadolu içlerine güneyden, Suriye topraklarındaki aşiretlerin iskânı sağlarken Rumeli'den zorunlu olarak göç eden ahali de Anadolu'nun batı ve iç kesimlerine iskân edildi. Bu gelişmeleri Cumhuriyet döneminde nüfus mübadelesi, bütün Balkanlar'dan gelen göçmen nüfusun ülke sathında iskâna tâbi tutulması süreci izledi. Buna benzer bir durum, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Kafkasya'dan özellikle Karadeniz bölgesine ve İç Anadolu'ya intikal eden nüfusun iskânıyla yüzyılın sonlarında yaşandı. Bütün bu gelişmeler Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisini en çok meşgul eden konulardır. Savaşlar ve terörden kaçarak sınır boylarına veya elden çıkan topraklardan içe doğru yapılan göçler, bu göçerlerin yarattığı sıkıntılar ve göçmenlerin iskânı devletin en önemli gündemini oluşturdu.

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bir diğer politika da tehcirle iskândır. I. Dünya Savaşı başında Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde cephegedeki düşmanla iş birliği halinde, cephe gerisinde birtakım örgütlü terör ve saldırı eylemleri ve etnik temizlik yapmaya çalışan Ermeni (Daşnak ve Hınçak) gruplarına karşı devlet güvenlik gerekçesiyle, savaş ortamında bu gruplarla bağlantılı olabilecek bütün ahali yerlerinden kaldırıp yine kendi ülkesi olan Suriye topraklarına iskân amacıyla tehcir kararı aldı. Anadolu'nun ortasında savaş halindeki devletlerle ittifak edip etnik temizlik yapan Daşnak ve Hınçak örgütlerinin bu hatası bütün bir ahalinin tehcirine yol açan olayları başlattı. İskân politikası ülke içinde bu şekilde yürütülürken ülke dışından Rusya, Bulgaristan, Yunanistan gibi komşu ülkelerin baskısı sonucu Türkiye'ye sığınan yüz binlerce göçmen de yine iskân uygulamasıyla ülkenin uygun bölgelerine dağıtılıp yerleştirildi. Bu dönemde daha düzenli biçimde oluşturulan iskân defterleri bu sürecin en önemli kanıtlarıdır.

Hem Balkanlar'dan hem Kafkasya'dan bugünkü Türkiye sınırları içine doğru yapılan göçler, göçmenlerin iskân süreçleri ve uygulanması gereken politikalar önemli bir bürokratik birikim ve tecrübenin kazanılmasına imkân verdi. İskân konar göçerler ve göçmenlere barınak, ev bark, ekmek, toprak meşgûliyeti, iş, kimlik ve bir vatan kazandırma şeklinde modern bir anlam kazandı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 223; TK, TD, nr. 16, 30, 31; M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957; Ali Tanoğlu, *Beşeri Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul 1960; Necdet Tunçdilek, *Türkiye İskân Coğrafyası*, İstanbul 1967; Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgeleri'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987; Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyılda Hamit Sancağı*, İzmir 1988; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988; a.mlf., *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ankara 2009; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1989; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 110-221; a.mlf., "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylüler", *Osmanlı*, Ankara 1999, IV, 91-97; a.mlf., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*, İstanbul 2012, s. 37-44, 73-113; Yunus Koç, *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*, Ankara 1989; a.mlf., "Bozok Türkmenleri", *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri* (haz. Tufan Gündüz), Ankara 2000, s. 195-209; a.mlf., "Anadolu Selçukluların Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı* (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2006, I, 241-248; a.mlf., "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Köyler ve Köylüler", a.e., s. 293-298; a.mlf., "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kığı Sancağı'nda İskân ve Toplumsal Yapı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 16, Konya 2004, s. 129-156; Mehmet Eröz, *Yörükler*, İstanbul 1991; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanun-nâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1994, VII, tür.yer.; Ch. K. Maisels, *Uygarlığın Doğuşu: Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş* (trc. Alaeddin Şenel), Ankara 1999, s. 132-134, 198; İlhan Şahin, "Göçebeler", *Osmanlı*, Ankara 1999, IV, 132-141; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, tür.yer.; Osman Gümmüşçü, *XVI. Yüzyılda Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara 2001; M. Sait Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, İstanbul 2004; Tufan Gündüz, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, İstanbul 2005; a.mlf., *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri (1540-1640)*, İstanbul 2008; a.mlf., "Konar Göçer", *DİA*, XXVI, 160-162; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: II. Kolonizatör Türk Dervişleri", *VD*, sy. 2 (1942), s. 279-386; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İFM*,

XI/1-4 (1949-50), s. 524-569; Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", a.e., II/1-4 (1952), s. 511-522; İsenbike Arıcanlı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yörük ve Aşiret Ayırımı", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Beşeri Bilimler*, VII, İstanbul 1979, s. 29-34; Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları*, sy. 31, Çorum 2011, s. 17-49; Şenol Çelik, "Osmanlı Devleti'nde Re-aya (Köylü-Çiftçi)-Yörük (Göçebe) Ayırımı ve İçel Sancağı Örneği", *History Studies: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/4, Samsun 2012, s. 91-108.

YUNUS KOÇ

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), 1970'te kırk sekiz kişiden oluşan ilim ve iş adamları tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Türkiye'de İslâmî ilimler alanında yeterli araştırmacı bulunmadığı kanaatiyle bu ihtiyacı bir ölçüde karşılamak için oluşturulan vakfa ait senedin ikinci maddesinde kuruluşun ana hedefi İslâmî ilimlerin her dalında araştırma yapmak ve yaptırmak, araştırmacılar yetiştirmek, yabancı uzmanların bilgilerinden faydalanmak üzere seminerler ve konferanslar düzenlemek, Türk ilim adamlarını İslâmî araştırmalar yapmak maksadıyla yabancı ülkelere göndermek, bugünkü medeniyetin meydana gelmesinde ve gelişmesinde İslâm âlimlerinin mevkii ve tesirlerini ortaya koymak şeklinde sıralanmaktadır. Ancak bu alanlarda iyi yetişmiş eleman bulunamadığından vakıf 1985'e kadar herhangi bir çalışma yaptıramamıştır. 1982'de Yüksek İslâm enstitülerinin İlahiyat fakültesine dönüşmesinin ardından

faaliyetlerine giderek hız veren vakıf 1985 yılından bugüne altmış ulusal ve yirmi uluslararası ilmi toplantı (sempozyum) düzenlemiş, sunulan tebliğ ve müzakerelerden yetmiş yedisi yayımlanmıştır. Bunlardan bazıları şöylece sıralanabilir: *İktisadi Kalkınma ve İslâm* (İstanbul 1987), *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli* (İstanbul 1987), *İslâm Hukukuna Göre Alış-Verişte Vade Farkı ve Kâr Haddi* (İstanbul 1990), *İslâm'da Kılık-Kıyafet ve Örtünme* (İstanbul 1991), *Para, Faiz ve İslâm* (İstanbul 1992), *Tarihte ve Günümüzde Şiilik* (İstanbul 1994), *Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul 1997), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşîler, Nusayrîler* (İstanbul 1999), *İslâm ve Demokrasi* (İstanbul 2000), *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I: Kur'an-Sünnet-İlimler* (İstanbul 2000), *Küreselleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye* (İstanbul 2002), *İslâmî İlimlerde Metodoloji / Usûl Meselesi I-II* (İstanbul 2005). Bunlardan başka vakıf araştırma ve inceleme türünden on beş eser neşrederek Türkiye'nin ilim ve kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Vakfın ilk mütevelli heyeti başkanlığını Mahir İz yapmış, ardından Ömer Lütfi Çuhadar ve İsmail Şengüler bu görevi yürütmüştür. 1985'te vakıf mütevelli heyeti başkanı olan Ali Özek halen bu hizmeti sürdürmektedir. İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nın kaynak eserlerden oluşan 3500 ciltlik bir kütüphanesi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Senedi, İstanbul 1972; *İslâmî İlimler Vakfı (40. Yıl)*, İstanbul 2010.

MAHMET KAYA

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı binasıyla kütüphanesinden bir köşe

